

ILGAZ (OLGASSYS)DAN İKİ YAZIT VE KİMİATENE

İSMAİL KAYGUSUZ

Türk Tarih Kurumu'nun parasal desteğiyle 1979 yılında Çankırı iline bağlı Ilgaz ilçesinde gerçekleştirdiğimiz araştırma ve inceleme gezisinde iki önemli yazıt saptamış bulunuyoruz. Bunlardan biri Stoa Binaları Yazıtı diğeri ise Hera Tapınağı Onarım Yazıtı Parçalarıdır. 4-5 yüzyıllık bir çağ farkıyla yazılmış bulunan bu iki yazıtın verileri ve keramik buluntuları, bu yerin 9-10 asırlık bir yerleşmeye sahne olduğunu bize göstermektedir. Gerek bu verilere ve gerekse bazı yazarların tanımlamalarına dayanarak bu antik alanla ilgili görüşlerimizi, yazıtları inceledikten sonra açıklamak istiyoruz.

1) STOA BİNALARI YAZITI

Lev. I Res. 1, 2

Ilgaz'a bağlı ve ilçenin kuzeydoğusuna düşen, Ilgaz dağlarının güneyindeki Demirciler yaylasının eteklerinde kurulmuş Kurmalar köyündedir (Harita 1). Köyün kuzeybatısındaki yamaçta çok büyük bir alan kaplayan ören yerinden çıkarılmış. Tam üç yanı aşılması güç Ilgaz silsilesinin sarp tepeleriyle çevrili bir boğazın içindeki köyün açık arazisini oluşturan bu yamaçtaki antik alanda bulunmuş stoa ve diğer bazı kent yapılarıyla ilgili bu çok önemli yazıtın yarısının kırılması ve kayıp olması büyük talihsizliktir.

10 yılı aşkın bir zamandan beri köy ilkokulu bahçesinde korunmakta olan yazıt ince bir sütun (columella) biçimindedir. Üst taraftaki kurşun saplama deliği duruyorsa da altı kırıktır ve kireçtaşından kesilmiş. Yüks. 0,50 m. Çap. 0,35 m. Harf yüks. 0,02 m.'dir. Karakteristik ΑΑΘΚΡΜΣΩΩ harfleri İ. Ö. 3. 2. yüzyıl özellikleri taşımaktadır¹.

¹ Aynı kalligrafik özellik gösteren harfler için bkz. Z. Taşlıkloğlu, Trakya'da Epigrafya Araştırmaları II. İstanbul - 1971, s. 227. Res. 164, Karş. L. Robert, Hellenica X, s. 284, Planche XXXIX. Yine bkz. G. E. Bean, Side Kitabeleri (Inscriptions of Side), Ankara - 1965, Yzt. No. 100: İ. Ö. 2. yüzyıl ve Benjamin D. Meritt, Greek Inscriptions, HESPERIA XXXVI (1967), s. 97, Yzt. No. 281: İ. Ö. 220.

Ἀγαθ[ῆ] τύχη

vac.

τοῖς μεγάλοις

Θεοῖς τὰς στοάς

ἐκ θεμελίω[ν] σὺν

- 5) παντὶ τῷ τῶν σ[το]-
ῶν κόσ[μ]ῳ κ[αί] τὸ οἰ-
κημα τὸ [πα]ρακεί-
μενον τ[αῖ]ς στο-
αῖς καὶ τὰ ἑκατέ-

- 10) ρωθεν τοῦ οἰκῆμ-
ατος μαγειρεῖ-
α καὶ τὰ ἄλλα τοῦ

[οἰκῆματο] ς ΟΥ

Çevirisi: İyi talihle!

Büyük Tanrılara;

temelden itibaren tüm yapısal süslemeleriyle bu sto-
ları, stoalara bitişik olan oikema ((Genelev) y1, oike-
manın heriki tarafındaki yemekhaneleri ve (yine
oikemaya ait?) diğer yapıları....

2.3. str. τοῖς μεγάλοις Θεοῖς (Büyük Tanrılar için): Yazıtta
“Büyük Tanrılar”ın hangi tanrılar olduğuna dair bir ipucu yoktur,
isimleri zikredilmemiş. Oysa bazı yazıtlarda isimleri verildiği gibi;
bazılarında da simgeleyici süsleme veya kabartmalarıyla onları tanıma
olanağı vardır. Hemen belirtilmesi gereken şey οἱ Μεγάλοι Θεοί
kavramının sadece çok tanınmakta olan evrensel bazı tanrılar için
kullanılmadığıdır. Her kent toplumu veya kişiler istedikleri tanrılar
“Büyük” olarak nitelemektedir. Örneğin Messenae’da bulunmuş
İ. Ö. 92-91 yıllarına ait bir decretum’da “. . . τοῖς δὲ μεγάλοις Θεοῖς
Δάμαλιν (Διετῆ) σὺν (Ἐρμαν Κριόν) Ἀπόλλωνι, Κορπον, Ἀγναί, Οἶν
κ. τ. λ.” belirtilen evrensel Apollon’la birlikte yerel tanrıların oluş-
turduğu grup οἱ Μεγάλοι Θεοίdur. Buna karşın İ. S. 3. yüzyıla ait bir

² Inscriptiones Graecae (IG) Vil. V, Fasc. I, Yzt. No. 1390; str. 34, 68.

yazıtta “Apollonios oğlu Pasikrates, babasıyla birlikte Büyük Tanrılara (Αυρ. Πασικράτη [ς]/’Απολλωνίου σὺν [τῷ]/πατρὶ αὐτοῦ Θεοῖς / Μεγάλους...)” bir sunak adayıp, bu tanrıları kabartmalarla simgelemiştir. Baba oğul biri at üzerinde, diğeri yaya olarak ellerinde mızraklarıyla hazır bekleyen Dioskoroslar (Δίοσκοροι = Δίοσκουροι, ol Lat. Gemini)¹ ailelerinin koruyucu Büyük Tanrıları olarak seçmişler³. Fakat Side’de bulunmuş bir yazıtta⁴ rahibinin adı verilen Büyük Tanrıların (...Στησίων Παίονος... ἱερεὺς Θεῶν Μεγάλ[ων διὰ βίου]...) kendi isimleri belirtilmemiş. G. Bean, bu tanrıların İris ile Serapis (...Ἐἰσιδος καὶ Σαράπιδος) olabileceğini, 128 No.lu yazıtta böyle bir ibarenin geçmesi dolayısıyla imada bulunuyor. Biz de aynı yöntemi izleyerek, yazıtımızdaki “Büyük Tanrılar”dan birinin, bundan sonra işleyeceğimiz ve aynı yerde bulunmuş İ. S. 2.3. yüzyıllara ait bir yazıtta geçen ...Μ]εγάλη Ἥρα sözcüklerinden Tanrıça Hera olduğunu düşünebiliriz.

3.6. str. “τὰς στοὰς / ἐκ θεμελίων σὺν / παντὶ τῷ τῶν σ[τό]ων κόσμῳ (Temelden itibaren tüm yapısal süslemeleriyle bu stoaları...)”:

Στοά, ἤς, ἡ veya στοιά, ἡ (ἵστημι : dikmek, kurmak, ayağa kaldırmak.. fiilinden; Lat. Porticus)”, Sütunlu -direkli yapı, revak” anlamındadır. Gerek sosyal gereksinimleri karşılayarak ve gerekse güzelleştirici katkısıyla antik çağın kent yaşamında büyük rolü olan yapılardır. Stoa yapıları öz olarak Eski Yunanlıların açık hava koşulları, yani yakıcı güneş, yağmur ve fırtınadan kendilerini korumak zorunluğundan doğmuştur. Giderek anıtsal binaları, tapınakları ziyaret edenleri kötü hava koşullarından koruma görevini sürdürürken belli biçimler kazanmıştır⁵.

Kutsal alanların özelliklerini oluşturan ve aynı zamanda agoralar gibi genele ait yerlerin diğeri bir yapı tipi olan, halkı kötü hava koşullarından koruyan stoalar, düz biçimden L tipine geçilip, sonra da U tipinde planlanarak en görkemli görünüşler kazanmışlardır⁶.

³ MAMA (Monumenta Asia Minoris Antiqua) IV, s. 83; Yzt. No. 228.

⁴ G. E. Bean, Side Kitabeleri (Inscriptions of Side), Yzt. No, 100, 128.

⁵ Bkz. Sir Banister Fletcher A History of Architecture on the Comparative Method, London-1950, s. 124 v.d.

⁶ A. W. Lawrence Greek Architecture, London-1967, s. 265.

İşte yazıtımız, tüm dekorları ve süslemeleriyle temelden itibaren kurulup ya da onarılıp büyük tanrılara sunulan bu tür yapılara aittir. Ayrıca stoalar içindeki diğer bazı kent yapıları (oikema, popina (aşevi) v.s.)nın da adak yazıtıdır. Elbetteki bu görkemli yapıların çevrelediği bir agora, meclis binaları, tapınaklar v.s. de gözden ırak tutulmamalıdır yazıtın bulunduğu alanda.

Antik çağda bir kentin stoa binaları, oranın baş servetinin büyük bölümünü oluştururdu, yani kentin varlığını gösteren en önemli yapıları. Dahası kentin bozulan parasal durumuna, borç karşılığı rehin bırakılarak katkıda bulunabilirdi. Stoaların çok büyük onarımları kentin varlıklı ailelerinin işiydi, onlara onur vermekteydi. Özellikle İmparatorluk Çağında doğu Akdeniz çevresindeki çeşitli bölgelerde birçok stoaların onarım gördüğünü bildiren çok sayıda yazıtlar kalmıştır. Bunlarda yeni stoa binalarının yapılışından çok onarımları gösteren “κατασκευάζω, ἐπισκευάζω, ἀνοικοδόμω, ἀποκαθιστήμι, σκουτλώ, στεγάζω” fiillerinin kullanıldığı görülmektedir. Olasıdır ki İ. Ö. 1. yüzyılda varolan büyük güçlükler, birçok stoaların çok ciddi onarımlara ihtiyaç gösterecek durumlara düşmelerine neden olmuştu⁷.

Bu bilgiler ve yazıtımızın kalligrafik özelliği, Büyük Tanrılara sunulan bu stoa binalarının İ. Ö. 1. yüzyıldan öncesine ait olduğunu, dolayısıyla onarımın söz konusu olmaması gerektiğini düşündürüyor. Gerçekten Küçük Asia'nın bu çağdaki sıkıntılarının başlıca nedeni olan Mithridates Savaşları (İ. Ö. 88-64) nın dışında tutup, onarımdan çok, büyük olasıyla yeni yapılmış bir Stoa Yapıları Kompleksi olarak görmek belki daha tutarlı olabilir. Çünkü İ. Ö. 1. yüzyılda Küçük Asia kentleri Sulla (138-78)'nin zorla topladığı vergilere para yetiştirmek için, her türlü halk binaları talan edilmiş ya da rehin bırakılmış⁸ Demek ki bu yapılar yapıldığında, yazıtın bulunduğu yerleşim alanı ekonomik yönden üstün seviyede ve Olgassys (Il-gaz)'ün eteklerinde en güçlü dönemini yaşamaktaydı.

Stoa onarımlarının temelden itibaren yapılmış (...έν τῇ στοᾷ τῆν ὁ πατήρ / αὐτῶν ἐκ θεμελίων ἐπισκεύ / ασεν...⁹) olması genelde

⁷ J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford-1976, s. 16-17.

⁸ Appianus, *Bellum Mithridatum* 2, 63; ed. R. Schneider - S. Uhlig, Leipzig-1878/1910.

⁹ W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum* (GIG) II, 3. Basım 1960, s. 666; Yzt. No. 900.

mümkünse de biz, bazı kişilerin kendi öz servetleriyle stoa ve başka yapılar yaptırıp, tanrılara adadıkları (Πε[ρικληῆς] Ἀγαθοκλέους/γ[υμνα] σιαρχήσας ἐκ τῶν/ιδίων ἀνέθηκεν τὴν στοάν καὶ τὴν εἴσοδον καὶ τὰς θύρας Ερμῆ...¹⁰ [Ἡρακλ]εῖ Παλαίμονι καὶ τῇ/πόλει Μελάντιχος Αρί/[σ]τωνος τὸν ναὸν καὶ τὴν/στοάν καὶ τὰ λοιπὰ πάντα/ἐκ τῶν ιδίων ἀνέκηκ[εν]...¹¹ yazıtlara da benzetebiliriz. Şu halde bu kent yapılarını belki “Filan oğlu filan, temelden itibaren tüm yapısal süsleriyle birlikte büyük tanrılara onarıp sunmuş veya kendi olanaklarıyla yeni yaptırmış (τοῖς Μεγάλους Θεοῖς . . . ἐκ θεμελίων σὺν παντὶ τῷ τῶν . . . κόσμῳ . . . ἐπεσκεύασεν ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος ἢ ἐκ τῶν ιδίων ἀνέθηκεν . . .)” olabilir. Ancak ne varki yazıtın son kısmının kırık oluşu yüzünden gerçekliği kuşku götürmektedir. Ama herşeye rağmen bu stoa ve diğer yapıların yeni dikilmiş değil de onarım görmüş olması kesinlikle ileri sürüle bile, İ. Ö. 3.2. yüzyıllardan daha sonraya tarihlenmesi gerektir.

6.7.8. str. lar. . τὸ οἶ/κημα [τὸ πα] ρακείμενον τ[οῖς] στο/αῖς(Stoalara bitişik - yanyana bulunan oikema binası..):

οἰκέω-ῶ (oturmak, yerleşmek, iskân etmek) fiilinden çıkmış olan οἶκημα, ατος, τό, “Oturulan yer (Pindaros, Od. 2,16); oda, ambar, kiler, depo, bina-ev (Hdt. II, 148); yatak odası (Hdt. I, 9,10); tapınak Hdt. VIII, 144); hapisane (Thuk. 47, 3-48,1) ve Demosth. XXV, 65)” gibi anlamlarının dışında kullanılmaktadır. Bu yazıtta sözcüğün diğer iki anlamından birinin kullanıldığını tartışmak istiyoruz. Yani “Bu stoayı ve içindeki tüm dükkânları Halikarnassoslu Proteus oğlu Leonidas yaptırdı . . . (Λεωνίδας Πρωτέου Ἀλικαρνασσεῦς τὴν στοάν καὶ τὰ οἰκέματα τὰ ἐν στοαῖς πάντα ἀνέθηκεν . . .¹²” diye açıklanan Leonidas Stoası yazıtı ve Uluborlu’da bulunmuş olan, Artemon’un Olympiakhos oğlu Apollonios’un “mezar anıtı çevresindeki stoaları (τὰς στοὰς τὰς περὶ τὸν μνημεῖον)” yeniden onardığı ve “bahçeler, dükkânlar ve işyerleri (τοὺς κήπους καὶ τὰ οἰκήματα καὶ ἐργαστήρια)” yaptırdığını belirten yazıttaki¹³ gibi ἀποθηκῆ, ἢ (dükkân, mağaza) karşılığında kullanılmış olabilir. Ancak ne varki yazıtı-

¹⁰ W. Dittenberger, IG (Inscriptionum Graecae) I. Yzt. No. 2235.

¹¹ W. Dittenberger, CIG (Corpus Inscriptionum Graecarum) I, Yzt. No. 1892.

¹² Y. Bequignon, Études Thessaliennes, BCH (Bulletin de Correspondance Hellenique) Paris-1935, s. 514-519.

mızda da bu anlama gelebilmesi için stoalarla yanyana uzanan, yani onlara bitişik bir dükkân değil birçok dükkânlar belirtilmesi gerekirdi. Bu nedenle değişik işlevi olan bir işyeri olarak almak gerekecek bu Oikema binasını.

Biz bu yapının Polluks'un "Ticarethane işleviyle hareket eden meyhane - eğlence yeri ve fahişelerin sanatlarını sürdürdükleri evlere Porneia veya Oikema deniliyordu (τοῦ ὁ ἐμπορίου μέρη καπητηλεῖα πορνεία ἃ καὶ οἰκηματα ἄν. τις εἴποι...¹⁴)" tanımlamasına dayanarak "Genelev" olabileceğini düşünüyoruz. Yine antik yazarların bazılarında οἰκημα nın πορνείον, τό ve ἐργαστηρίον sözcüklerinin yanısıra kullanıldığını (Demoth. LIX, 67; Alkiphron III, 27) biliyoruz. Herodotos'da ise iki Mısır kralının değişik amaçlarla kızlarını geneleve gönderdikleri (τὴν θυγατέρα τὴν ἑωυτοῦ κατίσαι...σάντα ἐπ'οικήματος... Hdt. II, 122 ve II, 126) uzun uzun anlatılır. Hitit ve Asur'larda Kutsal Fahişeler (ιερόδουλοι, αἱ)in bir rahibeler sınıfı oluşturdukları ve kült görevleri olduğu bilinmektedir. Bunlar "küçük yaşta Tanrı Asur'un kucağına yerleştirilmiş kızlardı¹⁵". Yunan dünyasında ise Tanrıça Aphrodite ile bu kutsallığın sürdüğü ve aynı Tanrıçanın sanatı olarak yaygınlaştığı bilinir. Abydos (Naraburnu)'daki 'Ἀφροδίτη Πόρνη (Fahişe Aphrodite) tapınağının bu görevde bulunduğu; Korinthos ve Komana'daki tanınmış genelevlerde fahişeler onun adına kutsallık görünümü altında bu mesleği sürdürmüşlerdir¹⁶. Gerçekte ise vücutlarını satarak yaşayan bu kadınlar, yani fahişeler (ἑταιραί-πορναί, αἱ), genelev sahibi patronlar (πορνοβισσοί, οἱ) a para kazandırmış ve onlar için bir sömürü aracı olmuşlardır. Yukarıda açıklandığı gibi birçok yerlerde οἰκημα adı altında "Genelev'in bir işyeri (ἐργαστηρίον, τό) gibi tanımlanması ve hatta bu isimle çağrılması (Platon, Kharmidas 163 B: ἐπ'ἐργαστηρίου; Demosth. LIX 22,49: ἐργαζέσθαι τῷ σώματι = (vücutuyla iş yapmak) bu düşüncemizi desteklese gerektir. Üstelik Strabon (XII, 559), Pontus Komanasını anlatırken, çok ilginç şeyler söylemekte ve epeyce bu konuda aydın-

¹³ MAMA IV (1933), s. 65; Yzt. No. 171.

¹⁴ Bkz. Pollux Archaeologus IX, ed. Hemsterhuis; Yorum için karş. Y. Bequignon, ayn. makale, BCH (1935) s. 515.

¹⁵ M. Darga, Eski Anadolu'da Kadın, İstanbul-1976, s. 10: Lamassi'nin kocası Pusekene'ye Mektubu..

¹⁶ W. Kroll, RE (Real Encyclopaedie der Klassischen Altertumswissenschaft) Band XVII-2, s. 2117 ve K. Schneider, RE VII-2, s. 1339-1356.

latıcı olmaktadır. Komana'da “çoğunluğu rahibe olan ve vücutlarını çalıştırarak geçim sağlıyan - yaşayan kadınlar bol bulunur (. . . και πληθος γυμναικῶν τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τοῦ σώματος ὄν αι πλείους εἶσιν ἕραι)” diye yazmaktadır diğer bilgilerin yanısıra.

Ayrıca yazıtımızdan anlaşıldığına göre Oikema'nın her iki tarafında aşevleri - yemekhaneler (τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ οἰκήματος μαγειρεία) yapılarak, müşterilerin aç kalmamaları ve rahat ettirilmeleri sağlanmıştı. Μαγειρεύω (yemek pişirmek, aşçılık yapmak) fiilinden çıkan μαγειρεῖον, τό (Lat. popina), δεινιπτήριον, τό (yemek odasının)dan farklı olarak “yemek pişirilip satılan aşevi, lokanta veya bir kuruma ait yemekhane anlamınadır. Şu halde oikema, stoalar arasındaki aşevleri ve diğer (tamamlayıcı) yapılar (τὰ ἄλλα τοῦ [οἰκήματο]ς ΟΥ) ile tecim-sel (ticarî) bir bütünlük içinde görev yapan bir antik kent halk yapısıdır.

Bu yazıt yarısının kırık olmasına karşın, açıklamaya çalıştığımız içeriğiyle bile Kurmalar köyü çevresinde bir Hellenistik kentin varlığını kanıtlayan bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır.

2) HERA TAPINAĞI ONARIMLARIYLA İLGİLİ YAZIT PARÇALARI

Aynı antik alandan çıkarılmış ve köy ilkokulunda korunmaktadır. Mermerden kesilmiş, silmeli ve profilli ancak sadece üst köşe profili ile üst tabandaki kurşun saplama deliği bozulmamış durumdadır. Bu prizmatik mermer parçasının birbirine komşu iki yüzünde, az bir zaman farkıyla yazılmış iki yazıt görülmekteyse de her ikisinin de ancak dörtte birinden daha azı kalmıştır.

Bu iki yazıt parçasının içerik bakımından benzerlik göstermesi, bizi ikisini birarada incelemeye yöneltti. Böylelikle soldan sağa doğru 1. ve 2. yüzdeki yazıtların harf özellikleri gözlemlenecek ve benzer sözcükleri karşılaştırmak daha kolay olacaktır. Ölçüleri: Yüks. 0,30 (0,40) m. Genş. 0,47 (0,52) m. DERN. 0,50 (0,52) m. dir. Harf yükseklikleri ise 0,03-0,04 (0,035) m. arasında değişmektedir, hafif apiceslidir.

1. Yüz

Lev. II Res. 3

[καρ]ίδει τῆ[ς]

[π]ύλης τῆς

τοῦ ναοῦ κ[αί]
 ταχ' εἶσθαι ο[.]
 [.η]γοι μετ[α]
 [-----]

Çevirisi: Dikkatle bakınız!

Tapınağın giriş kapısını
 (veya kapı kanadını) da
larla birlikte O...-
 NE liler süratle kurmayı....

2. Yüz

Lev. II Res. 4

[Θεῶ M]εγάλη Ἡρα
 [τὰ]θυρώματα [τοῦ]
 ναοῦ ταχὰ δ'Ε[...4]
 καὶ τὸ Γ[ca. 7-8]
 [-----]

Çevirisi: Büyük Tanrıça Hera için;
 tapınağın thyromaları (kapı
 yerleri, pencere, tablo v. s.)
 ve...sının derhal onarılması...

2. Yüzdeki yazıtın daha eski olduğunu kabul ederek, her ikisini de İ. S. 2. yüzyılın başlarından 3. yüzyılın başlarına değin geçen bir yüzyıllık devre içine sokmak düşüncesini benimsiyoruz¹⁷. Yazıt parçalarının içeriğiyle ilgili kesin yargıya varmak mümkün olmakla birlikte, aynı tapınağın ayrı bölümlerinin onarımı, yenileştirilmesine ilişkin olduğu kesindir. Bu tapınak bir Heraion ('Ἡραῖον, τό) olmalıdır. Çünkü taşın 2. yüzündeki yazıtın ilk satırı sonunda "Ἡρα γι okuyabiliyoruz ve muhtemel kırık sayısına dayanarak satırı "[Θεῶ M]εγάλη" "Ἡρα (Büyük Tanrıça' Hera'ya ya da Hera için)" biçiminde tamamlamak mümkün olabiliyor. Böylece daha önce

¹⁷ Kullanılan harflerin benzerleri için bkz. G. E. Bean - T. Mitford, *journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*, Wien-1965, s. 41, 42; Yzt. No. 44 ve 46 (İ. S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir). 1. yüzdeki yazıtın harfleri için karşı. MAMA IV. s. 78; Yzt. No. 212 ve Yzt. No. 164 ve 166 (2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın başları) Ayrıca bkz. Z. Taşlıklioğlu, *Trakya'da Epigrafiya Araştırmaları II*, s. 124.

incelediğimiz ve İ. Ö. 3.2. yüzyıla tarihlenebilen yazıtta geçen “Büyük Tanrılar için (τοῖς Μεγάλους Θεοῖς)” ithaf geleneğinin halâ sürdüğünü ve yerleşmenin Büyük Tanrılarında birinin Hera olduğunu anlamış oluyoruz.

Grek Mythologiasında Tanrılar Kraliçesi olarak bilinen Hera, Kronos ile Rhea'nın kızı; Zeus'in kızkardeşi ve karısıdır. Kıskançlığı ve acımasızlığı ile ün yapmış ve savaş tanrısı Ares'in annesi olarak bilinen Hera öfkeli bir tanrıçadır. Ölümlülerin evlilik törenlerinde bulunur ve evlilik yatağında karı kocanın yardımcısıdır. Bu yönüyle bir cinsellik tanrıçası olan Aphrodite'nin görev alanını üstlenmektedir. Kaldığı zaten onun Hera Aphrodite (“Ἥρα Ἀφροδίτη”) epitheton (sıfat)u bilinmektedir¹⁸. İ. Ö. 3.2 yüzyıllarda bu yerleşim yerinin stoaları arasında bir Genelev (oikema – οἶκημα = πορνείον, τό)in bulunuşu, Ahprodite kültürünün varlığını ve muhtemelen Pontus Komanasının etkilerini açıkladığı gibi; bu tapınağın da Hera Aphrodite'ye ait olabileceğini düşündürebilir. Ama daha önemlisi bazı bölgelerde tanrıça Hera, kentnin büyümesi ve gelişmesi ile ilgili olarak Şehir Tanrıçası tapıncı görmüş ve heykelleri dikilmiştir. Buna Argos ve Samos'daki Hera kültleri örnek verilebilir¹⁹.

1. yuzdeki yazıtın ilk satırını tamamlamayı denemek kesin bir sonuca götürmemekle birlikte παραράω (dikkat etmek, bakmak, işaret vermek, çevreyi gözlemek...) fiilinin 2. Aoristumu παρεῖδον un Emir kipi [παρ]ῖδει olarak görmek istiyoruz. Ancak eğer böyle ise “dikkat edilmesi, gözlenmesi veya yakından bakılması” istenilen iş, bir eylem olmalıdır. Çünkü fiili izleyen Dişil Articulus'tan da yararlanıp, 2. satırdaki ilk harf izini Üpsilon (Y) bacağı parçası kabul ederek [π]ύλης e tamamladık. “Şehir veya kale kapısı, genel giriş kapısı” anlamlarındaki bu sözcük “Ev kapıları yani θύραι, αἱ (Sophokles, Oidipos Tau. 1244; δωμάτων πύλαι . . .) veya giriş kapısı ve çift kanatlı kapılardan her kanadı (Hdt. III, 156: ἐτέρην πύλην παρακλίνας . . .)” yerine de kullanılabilirdi. Genetivus (in Hali) Halindeki sözcük ἡ πύλη ἢ τοῦ ναοῦ (Tapınağın giriş kapısı) tertibinde - diğer yazılışı ἡ τοῦ ναοῦ πύλη biçimindedir. - kullanılır

¹⁸ Bkz. N. G. L. Hammond - H. H. Scullard, The Oxford Classical Dictionary, Oxford-1970, s. 497-8.

¹⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. L. R. Farnell, The Cults of The Greek States (1897), s. 196 v.d.

miş ve ταχύ (süratle, hızla, derhal,) Zarfıyla güçlendirilmiş εἶσθαι (εἶημι = bir şey üzerine kurmak, yerleştirmek... fiilinin Orta Çatı Geçmiş Zaman Mastarı) fiilinin Tümleci durumundadır. Demek ki burada onarılıp yerine yerleştirilen tapınağın kapısıdır.

2. yüzde ise tapınağın başka kısımları yapılmış ve tanrıça Hera'ya sunulduğunun yazıldığı anlaşılıyor. Bu bize 1. yüzdeki yazıttan daha önce yazıldığını gösterdiği gibi, aynı zamanda tapınağın tanımını getirdiğinden önemini de vurguluyor. İkinci satırın başındaki küçük eğri çizgiyi Theta (Θ)nın parçası olduğundan hareket edersek [τὰ] θυρώματα τοῦ/ναοῦ ibaresi ortaya çıkar. θύρωμα, ατος, ὁ sözcüğü, θυρώω-ῶ (kapı yapmak, kapı kurmak, donatmak...) fiilinden gelmekte ve binaları, özellikle giriş kısımlarını ilgilendirmektedir. Sözcük genel olarak üç anlamda kullanılmaktadır.: 1) Kapı girişi Örtme, sundurma, oda, 2) kapı (θύρα yerine), alt ve üst eşikleri ve tüm çerçevesi - kasasıyla kapı veya pencere 3) panel, levha, tahta tablo, dekor... Herodotos (Hdt. II, 169) hem "kapı" hem de kapıların içine açıldığı "mezar odası (ἐν δὲ τοῖσι θυρώμασι ἡ θήκη ἐστί.)" yerine kullanmış. Thukydides, tarihinin bir yerinde (III, 68) "Thebai'lılar, yenmiş oldukları Plateialıların tüm binalarını yıkarak onlardan çıkan malzemeler ve yıkık evlerin çatı ve kapıları (καὶ ὀροφούς καὶ θυρώμασι) temelden itibaren bir Heraion ve ek olarak da çevresi odalar ve dükkânlarla çevrili bir han yapmışlardır. ἐκ θεμελίων ὠκοδομήσαν πρὸς τῷ Ἡραίῳ . . . καταγάγειον πανταχῆ κλίμα οἰκήματα)" diye anlatılmaktadır. Ayrıca bu tapınağı yapanlar" demir ve bakır yatak yerleri hazırlayarak Hera'ya sunmuşlardır (χαλκός καὶ σίδηρον κλίνας κατασκεύασαντες, ἀνέθησαν τῇ Ἡρᾷ)²⁰". Bu ifadelerden anlaşılıyor ki bir Heraion, çevresindeki amaçlarla yapılmış, kullanıma açık yapılarla kompleks bir kurumdur. Yine ayrıca Thyromalar tapınağa ulaşan ilk geçidin kapıları ve pencereleri (τὰ θυρώματα . . . πρῶτερον οὔσης εἰς τὸν ἱερόν εἰσόδου²¹) olabilir. Bazan yazıtlarda büyük bir Thyromanın yapımı veya dışındaki duvarın onarımından (ἐκ τοῦ/[μεγάλου] θυρώματος τὸν τοιχὸ[ν] ἀνε [λεῖν] . . . τὸ μέγα θύρωμα ἐνοικ [οδομῆ]σαι . . .²²) sözedilmektedir.

²⁰ Konuyla ilgili yorum için bkz. A. W. Gomme, A Historical Commentary on Thukydides, Vol. II, Oxford-1956, s. 357-358.

²¹ W. Dittenberger, SIG II, Yzt. No. 756₁₀.

²² Yazıtın tamamı için bkz. W. Dittenberger, SIG I, Tzt. No. 24720.

Bizim yazıtımızda da thyromalar tapınak yapısının kısımlarını oluşturmakta ve ona ait bulunmaktadır. Ve büyük olasıyla “kapı yerleri veya pencereler”i ifade etmektedir. 3. satırdaki son harf izlerini Delta (Δ) ve Epsilon (E) kabul edersek, 4 veya 5 harflik kırık yeri “süratle diktiler ($\tau\alpha\chi\acute{\alpha} \delta' \acute{\epsilon}$ [$\sigma\tau\acute{\eta}\sigma\alpha\nu$]) süratle inşa ettiler, kurdular ($\tau\alpha\chi\acute{\alpha} \delta' \acute{\epsilon}$ [$\sigma\tau\acute{\alpha}\theta\eta$] veya $\delta' \acute{\epsilon}$ [$\delta\epsilon\mu\epsilon$]) veya süratle yaptılar” ifadelerden birine tümleyebiliriz. 4. satırdaki harf izlerinden anlaşıldığına göre thyromalar dışında tapınağın bir başka bölümü veya ona bir ek yapı daha kurduğunu”, “καί” Bağlacından sonra gelen Cinsiz Articulus τὸ Γ[-]u izleyen kırık kısım düşündürebilir.

Her iki yüzdeki yazıtın da çok azı kalması nedeniyle yeterli bir çözüme, daha doğrusu kesin sonuca varmak olanaksızdır. Bu önemli yazıt parçalarının, Stoa binaları yazıtının verilerine ek olarak getirdikleri, Hellenistik yerleşmenin Roma çağında da yüksek düzeyini koruduğunu göstermesidir. Bu arada taşın 1. yüzündeki son satırda görülen bazı harf ve harf izlerinin, 4. satırın sonundaki Omikron (O)la başlıyan bir toponymikon (yer adı) oluşturduğunu düşünmek denenebilir: ο/[. . η]νοι μετ[ᾶ . .]. (...larla birlikte Filan yerliler...).

3) YAZITLARIN KİMİATENE İÇİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Tarihini İ. Ö. 3. yüzyıla değin indirebildiğimiz Stao binaları yazıtı ile İ. S. 2. yüzyıl içerisinde hazırlanmış olan “Büyük Hera” tapınağı ek yapılarının onarımlarıyla ilgili yazıt parçalarının aynı antik alanda bulunması, insanı ister istemez sürekli bir yerleşme karşısında bulunduğunu düşündürüyor. Hele bu alanda Arkhaik Çağ keramiğine rastlayışımız; bol miktarda Hellenistik, Terra Siggillata ve Roma keramiklerinin görülmesi (Lev. III Res. 5, 6, 7) de buna katılırsa kesintisiz 9 yüz veya bin yıllık bir yerleşme elbette kendisinden uzun uzun sözettirmek ister. Ayrıca bu veriler ilk kez ortaya konuyorsa kendiliğinden yorumlara açık demektir.

Yazıt incelenirken belirtildiği gibi stoa binaları, antik kentlerin başlıca servetinin en büyük bölümünü oluştururdu; yani şehrin zenginliğini gösteren en önemli yapılarıdır. Ne kadar görkemli olursa kenti o kadar varlıklı gösteren, halkın çeşitli gereksinimlerini karşılayan stoa binalarına sahip olan bu yerleşim yeri; oikema (Ge-

nelev, aşkevi) ve iki yanındaki lokantalar ve diğer tamamlayıcı yapılar ve İ. S. 2. yüzyılda birkaç onarım görmüş Heraion'uyla bir kent olabileceği kanısını uyandırıyor.

Antik yerleşim alanı Ilgaz ilçesinin 13 km. kuzeydoğusuna düşmektedir. Kastamonu asfaltının izlediği, Devrez (Amnias)'in bir kolu olan Gökçay ve Demirciler Yaylasından inen derenin kesiştiği yerden itibaren başlayarak Kurmalar ve Yuvademirciler köylerinin batısı ve Satular köyünün kuzeyindeki tüm yamacı kaplamaktadır. Bu çevre Ilgaz dağlarının en yüksek tepesi olan Hacettepesinin ilk basamağı gibi görünen ve küçük bir gölün bulunduğu Demirciler Yaylasının eteklerini oluşturmaktadır. Güneydoğu tarafında sarp kayalar ve orman, doğusunda ise yüksek, oldukça sivri bir tepe bulunmakta. Çok geniş bir yamacı ve üç-dört sırtı kapsayan ve yazıtların çıkarılmış olduğu antik alan, tüm Gökçay vadisi ve Ilgaz-Cendere, giderek Devrez vadisine egemen durumdadır (Lev. IV, V Res. 8, 9, 10, 11, 12) Ancak Kurmalar köyünün arazisi içerisindeki bu antik yerleşimin genişliğine karşın, ayakta kalmış herhangi bir yapı yoktur. Arkhaik çağdan Roma imparatorluk (belki Bizans?) devirlerine kadar 9-10 yüzyıllık sürekli yerleşmeye sahne olmuş bu yer; Hellenistik dönemde yapılmış ve kentin büyük tanrılarına adanmış stoa binaları, oikema ve popinayı bünyesinde toplayan bir agorayı ve Hera tapınağını bir sır gibi derinliklerinde saklamaktadır. Alabildiğine geniş olan alanın büyük bir kısmı tarım arazisi, bir kısmı çam ormanıdır.

Biz burasının, Strabon'un "Olgassys dağlık arazisinin eteklerinde kurulmuş, sağlam bir kale olan Kimiata'nın içinde bulunduğu Kimiatene (ἦν δὲ τις Κιμιατηνὴ ἐν ἣ τὰ Κιμιάτα φρούριον ἐρυμὸν ὑποκείμενον τῇ τοῦ Ὀλγάσσου ὄρεινῇ Strab. XII, 562-41) diye tanımladığı Hyparkhia (= Eyalet alt bölünmesi, il, vilâyet²³) nin merkezi, belki Kimiata olabileceğini düşünüyoruz.

İ. Ö. 302-1 yıllarında Kimiata'yı hareket üssü olarak kullanan Kurucu Mithridates, Pontus devletinin temelini burada atmış (ᾧ χρησάμενος ὀρμητηρίῳ Μίθριδατης ὁ κτίστης προσαγορευθεὶς κατέστη τοῦ Πόντου κύριος... Strab. XII, 562-41) ve İ. Ö. 281 e doğru güçlü bir krallık olarak ortaya çıkmıştı. Kimiata, yine Strabon'un anlatığına göre Mithridates Ktistes'in torunlarından olan Mithridates

²³ W. W. Tarn, Hellenistic Civilisation, New York-1974, s. 131-132.

Eupator, yani Mithridates VI (İ. Ö. 120-63) ya kadar önemini korumuştur (καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ τὴν διοόοχῆν ἐφύλαξαν μέχρι τοῦ Εὐπάτορος. . .). Bir ara Gangra (Çankırı) prensi Morzeos'un eline geçtiğini (İ. Ö. 180 de) biliyoruz. Ancak Pontus kralı Pharnakes (İ. Ö. 185-169) tarafından aynı yıllarda şiddetle cezalandırıldı, tüm hazinesini topladığı Gangra kalesini ele geçirdi. Morzeos, Roma baskısıyla Pharnakes'in barışa zorlanması sayesinde İ. Ö. 179 yılında kurtulabildi²⁴.

Büyük olasıyla Kimiata, 24 yıllık Mithridates savaşları (İ. Ö. 88-64) boyunca da önemini korumuştur stratejik uygunluğu dolayısıyla. Bu savaşlara son veren Romalı Konsul Pompeius (İ. Ö. 67-63), Roma senatosundan çıkartabildiği Lex Pompeia (Pompeius Yasası) ile Bithynia - Pontus Çifte Eyaletini kurdu. Ancak bu bölgenin Senatosunun göndereceği bir yıllık valilerle yönetilemeyeceği gücünü anlamış ve yerel yönetimi, yerli otoritelere teslim etmek fakat eğer böyle biri yoksa yaratmak gerektiği yargısına varmıştır²⁵. Pontus ve Paphlagonialıların içişlerinde serbest kalmaları gerektiği Roma Cumhuriyeti Senatosu tarafından kabul edilince Pompeius, bölgenin eyalet düzenlemesini gerçekleştirdi. Başkenti Gangra (Çankırı) olan bir krallık veya prenslik kurarak eski Gangra prensi Pylaimenes (İ. Ö. 122-88)'in torunlarından Attalos'a verdi (İ. Ö. 64). Yine Pontus krallığı kuruluş yöntemi üzerinden sağlaştırdığı bu prensliği, Strabon (XII, 562-41)'da adları geçen Potamia, Timonitis, Marmolitis, Sanisene, Gaizatorigos ve KİMİATENE gibi hyparkhia (ὑπερχία, ἡ) lara böldü²⁶.

Biz bu araştırmamızı işte bu hykparhia'ya yöneltmiş bulunuyoruz. Ancak yazıtlarımızdan ilki Pompeius düzenlemesinden çok öncesine aittir. Stoa, oikema ve diğer yapıların kurulduğu ve kanımızca kentin en üst düzeyde olduğu devre, Mithridates III (İ. Ö. 220-180)'ün uzun saltanat dönemi içine girebilir. Ya da Hellenizme geniş sevgi ve hayranlık besleyen Delos'daki Apollon tapınağına bağlılarda bulunmuş; Atina gymnasionunun yapılışında parasal katkısı olmuş ve bu sayede onlardan Euergetes (Εὐεργέτης = iyilik

²⁴ Bkz. D. Magie, Roman Rule in Asia Minor I, Princeton-1950, s. 196-7.

²⁵ Bkz. A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, London-1971, s. 157.

²⁶ Bkz. A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, s. 162.

yapan, hayırsever) unvanını alan Mithridates V (İ. Ö. 150-120)²⁷ zamanında yaptırılmış veya yenileştirilmiştir bu yapılar.

R. Kipert²⁸ ve Leonhard²⁹ tarafından Kimiata geçici olarak, Ilgaz ilçesinin güneydoğusundaki Devrez (Amnias) vadisinin Cendere köyüne bakan yamacında gösterilir. D. Magie de Cendere köyü arazisini de kaplamak üzere, aynı görüşü adı geçen yazarlardan alıntılar vererek benimsemektedir³⁰. Bu görüşe karşın, A. H. M. Jones'in "The Cities of Eastern Roman Provinces (Doğu Roma Eyaletlerindeki Kentler)" isimli yapıtının gözden geçirilmiş ve yeni eklentiler yapılmış 1971 baskısındaki VI. Bölüm sayfa 418 de bulunan Notlar (Notes on Bithynia in Pontus)ın 4. maddesinde "Zeus Kimistenos" adak yazıtına³¹ atfen Kimiatene hyparkhia'sının, dolayısıyla Kimiata'nın Eskipazar (Hadrianopolis) çevresinde olduğu David Wilson tarafından ileri sürülmektedir³². Bu iddia kesinlikle yanlıştır. Çünkü Kimistene (Κιμιστηνή) ayrı bir yerleşim birimidir. Sigma (Σ) harfini yanlış yazılmış gibi görüp, Kimiatene ile eşleştirmek çok hatalı bir davranış ve tutarsız bir peşin yargı! Burada tarafımızdan bulunan 14 ve daha önce görülüp yayınlanmış 3 adet yazıt okunarak yorumlanmış; İ. S. 2. 3. yüzyıllar da en yüksek düzeyini yaşayan Kimistene'nin Halk ve Yaşlılar Meclisleri (ὁ δῆμος καὶ οἱ γεραιοὶ τῶν Κιμιστηνῶν) ne sahip olduğu (büyük olasıyla Şehir

²⁷ D. Magie, Roman Rule in Asia Minor I, gös. yer, Karş. Şemsettin Güntalay, Yakın Şark IV, 2, s. 290 v.d.

²⁸ H. Kiepert, Formae Orbis Antiquae (FOA) - Karte von Kleiasien VIII, Berlin-1911, Text p. 14 B.

²⁹ R. Leonhard, Die Paphlagonie Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien, Berlin-1915, s. 384.

³⁰ D. Magie, Roman Rule in Asia Minor I, s. 186; II, s. 1086, dpnt. 34.

³¹ Tarafımızdan görülmüş olan "İyi talihle! Ben Proklos oğlu Albos (bunu) Zeus Kimistenos'a sunmuş bulunuyorum (Αγαθῆ τύχῃ/Δ [ι] K [ι] μιστηνῶν/Ἀλβος Προκλοῦ/ἀνέθηκα)" anlamındaki yazıt için bkz. E. Legrand, Inscriptions de Paphlagonie, BCH XXIV (1897) s. 98; Yzt. No. 12. Ayrıca Zeus Kimistenos için bkz. RE, Band XI, 1 s. 397.

³² 1587 yılında yayınlanmış Isaac Casaubon'un Strabon textinde (562, 40-41) geçen Kinistene (Κινιστηνή)'nin aynı yüzyıllarda yanlışlığı anlaşılıp Kimiatene (Κιματηνή) ismi kabul edilmiştir (Bilgi için bkz. Geiorge Long, M. A. Dictionary of Greek and Roman Geography, ed. William Smith, Vol. I, London-1856, s. 623). Eğer Mr. Davit Wilson iddiasını buradan temellendirseydi bir dereceye değin bağışlanabilirdi. Kaldı ki terkedilmiş olan sözcüğün de Κιμιστηνή ye benzerliği bir rastlantıdan ötede anlam taşımamaktadır.

Meclisi = ἡ βούλη de vardı!); bir phyle (φυλη = kabile)si ve bir köyü (κώμη, ἡ)nün isimleri saptanmış ve yazıtlar değerlendirilirken görülmüştür ki bu yerleşim biriminde, yani Kimistene'de Roma, Halikarnassos (Bodrum), Amastris (Amasra) ve Dalmatia kıyılarından gelen insanlar yaşamıştır³³. Böylelikle Kimistene'nin bir başka yerleşim birimi, büyük olasıyla Roma eyalet kentlerinden biri (?) olduğunu incelemiş olduğumuz yazıtlar göstermektedir. Kaldı ki Eski-pazar ile Ilgaz arasında kuşuçuğu 100-120 km. uzaklık bulunmaktadır.

Birinci görüş Strabon'un tanımlamalarına dayanılarak ileri sürülmüştür. Gösterilen yer Çankırı - Ilgaz - Tosya yollarının kesiştiği üçyol ağzındadır. Ilgaz'ın İnköy ve Cendere köylerinin arazisi içindedir. Devrez'in güneyinde kayalık yüksekçe bir tepedir. Tepenin doğu yamacında çok sayıda el yapısı mağaralar; kaya mezarları, değişik yapıda kaya kiliseleri (?) ve işlevini tam saptayamadığımız oyuklar bulunmaktadır (Lev. VI, VII Res. 13, 14, 15, 16) Burası Büyük olasıyla Olgassys kutsal alanlarından biri olmalıdır; yani Strabon'un sözünü ettiği" yüksek Olgassys dağlarının her tarafında bulunan kaya tapınakları (Strab. XII, 562-40: ἔστιν δὲ Ὁλγάσσυς ἕρος σφόδρα ὑψηλὸν καὶ δύσβατον καὶ ἰσρα τοῦ ἔρου τούτου πανταχοῦ...)"nın herhalde sonraki çağlarda işlev değiştirerek günümüze dek gelen kalıntılarıdır. Burasının gerçekten Kimiata olduğunu gösterecek açık kanıt yoktur, kesinlik bir yana. Ancak Davit Wilson'ın önerisi kadar da tutarsız değil. Buna karşın Cendere'de henüz açılmamış bir höyüğün varlığı ile İnköy'deki tepeyi akropolis gibi görüp (Lev. VII. Res. 13), Kimiata'yı lokalize etmek de kesin olamaz. Oysa Cendere köyüne 10 km. uzaklıktaki Kurmalar antik alanının, keramik buluntuları³⁴ ve yukarıda incelediğimiz stoa yapıları yazıtı ve Heraion onarım yazıtlarından iki parça sayesinde

³³ Kimistene (Κιμιστηνή) yazıtları ve topografisi hakkında geniş bilgi için bkz. İ. Kaygusuz, Gangra (Çankırı) Çevresinde Yeni Bulunmuş Grekçe Yazıtların Filolojik Değerlendirilmesi ve Bölgenin Eski Çağ Tarih ve Kültürüne katkıları Yönünden İncelenmesi, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul-1980, s. 67-89 ve 151-156.

³⁴ Kurmalar Köyü Antik alanında bulduğumuz keramik parçalarını inceleyip tarihlemek ve düşünceleriyle çalışmamıza katkıda bulunmak inceliğini gösteren sayın hocam Prof. Dr. Aşkıdil Akarca'ya ve bölgenin Eski Çağ Tarihiyle ilgili bilgi ve görüşlerinden, önerilerinden yararlandığım çok değerli hocam Prof. Dr. Afif Erzen'e teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

bin yıla yakın kesintisiz yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmaktadır. Stoalar, oikema, popinalar ve hatta Hera tapınağı bir agoranın varlığını ve dolayısıyla bir kenti belirleyen kanıtlar olarak ileri sürülebilir. Doğruluğundan daha az kuşku duyulur.

Öyle anlaşılıyor ki Mithridates Ktistes (İ. Ö. 336-266) Kios (Gemlik)'da babasının uğradığı acı son dan Antigonos (İ. Ö. 382-302)'un oğlu, arkadaşı Demetrios'un yardımıyla kurtularak, gelip bu bölgeye sığındığında basit bir köy yerleşmesiyle karşılaşmamıştı. İ. Ö. 302-1 de krallığın temellerini atarken, hazır ve uygun bir yerleşim birimini kendisine hareket üssü olarak seçmiş ve krallığına merkez yapmış oluyordu³⁵. İşte biz bu merkezin Kurmalar köyünün topraklarında; yüksek Ilgaz dağlarının eteklerini oluşturan Demirciler yaylasının çıkılması güç, uçurumlu tepeleri arasında olması gerektiğini öneriyoruz.

³⁵ Bkz. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World I*, Oxford-1953, s. 577.